Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 94(477)"1920":[37.014.5:32.019.5]
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2640.2026.162.5

Богдан БЕЗПАЛЬКО, д-р філософії з історії, ст. викл.
ORCID ID: 0000-0002-6081-2428
e-mail: b.bezpalko@kubg.edu.ua
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна

Руслан КУЦИК, канд. іст. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-5631-9385
e-mail: r.kutsyk@kubg.edu.ua
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ОСВІТИ УСРР У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЧНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В СИСТЕМІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ 1920-Х РОКІВ

Вступ. ***Метою пропонованої роботи є комплексне розкриття процесу інституціалізації Народного комісаріату освіти (НКО, Наркомос) УСРР у 1920-х рр. як центрального органу державної влади, що виконував не лише функції організації навчання та виховання молодого покоління, але й був ключовим інструментом реалізації радянської ідеологічно-пропагандистської політики в системі шкільної освіти.***

Методи. ***Методологічну основу дослідження формують принципи історизму, об'єктивності та системності, а також міждисциплінарний підхід із залученням інституційного, історико-порівняльного та структурно-функціонального методів. Такий підхід дав змогу простежити організаційні зміни у структурі Наркомосу, визначити компетенції його провідних підрозділів – Головного комітету соціального виховання дітей (Головсоцвих) і Головного політично-освітнього комітету (Головполітосвіта) – та з'ясувати механізми партійно-державного контролю над освітнім процесом.***

Результати. ***З'ясовано, що ухвалення "Кодексу законів про народну освіту" 1922 р. закріпило ідеологічну функцію школи як інструменту формування комуністичного світогляду. Головсоцвих здійснював організацію соціального виховання дітей на колективістських засадах, тоді як Головполітосвіта координувала масштабну систему політичної освіти та пропаганди серед молоді й дорослого населення, охоплюючи культурну, мистецьку та видавничу сфери. Важливе місце у контексті реалізації пропагандистської політики відігравали місцеві підрозділи НКО, представлені місцевими відділами освіти, методичними бюро та педагогічними радами, що виконували роль посередників між центром і школами, реалізуючи ідеологічні директиви у практиці навчання. У 1925 р. відбулася чергова реорганізація Наркомосу, що передбачала ліквідацію колегіальних комітетів й утвердження одноосібного управління, що означало завершення процесу централізації освітньої системи та її остаточне підпорядкування політичним потребам радянської держави.***

Висновки. ***Процес інституціалізації НКО УСРР у 1920-х рр. засвідчив поетапне формування централізованої системи управління освітою, спрямованої не лише на організацію навчального процесу, а передусім на реалізацію радянської ідеологічно-пропагандистської політики. Ухвалення Кодексу законів про народну освіту 1922 р. унормувало структуру НКО та закріпило його роль як інструменту формування "нової людини". Ключову функцію у впровадженні пропаганди в освітній простір виконували Головсоцвих і Головполітосвіта. Завершення адміністративної централізації 1925 р. надало системі народної освіти рис тоталітарної керованості, остаточно перетворивши НКО на провідний ідеологічний інститут радянської влади.***

Ключові слова: ***Народний комісаріат освіти, УСРР, Головсоцвих, Головполітосвіта, шкільна освіта, соціальне виховання, політична освіта, радянська ідеологія, радянська пропаганда.***

Вступ

Упродовж 1920-х рр. Народний комісаріат освіти (далі – НКО або Наркомос) УСРР став центральним інститутом, через який радянська влада здійснювала не лише освітню політику, а й цілеспрямовану пропагандистську діяльність у шкільному середовищі. В умовах становлення більшовицького режиму школу розглядали як ключовий майданчик для поширення марксистсько-ленінської ідеології та виховання "нової людини", лояльної до радянської системи. Інституціалізація НКО у 1920-х рр. відображала складний процес підпорядкування освіти політичним завданням, у ході якого традиційна функція навчання тісно переплiталася з організацією системної пропагандистської роботи. Звернення до цього питання допомагає не лише простежити особливості функціонування державних органів освіти, а й осмислити витоки довготривалої традиції політизації освіти, наслідки якої відчувалися протягом усього існування СРСР.

Вітчизняні дослідники достатньо часто звертаються у своїх роботах до проблематики функціонування шкільної освіти УСРР в 1920-х рр. У контексті вивчення структуризації НКО цінною є кандидатська дисертація Н. Самандас "Становлення і розвиток системи державних органів управління освітою в Україні (1917–1941 рр.)". У роботі авторка висвітлила основні етапи формування структури комісаріату, однак вона не ставила собі за мету детально аналізувати діяльність його окремих підрозділів, що відповідали за реалізацію радянської пропаганди (Самандас, 2000).

Також вагомий вклад у розроблення зазначеного аспекту зробила Л. Березівська. У 2007 р. вийшла її праця "Розробка Наркомосом УСРР системи шкільної освіти та її апробація в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних детермінант (1920–1924)". У ній авторка висвітлила процесуальні та змістовні аспекти (мета, зміст, напрямки, причини, наслідки) першого етапу реформи шкільної освіти 20-х рр., починаючи з 1920 р. (започаткування змін у шкільній освіті) та завершуючи 1924 р. (початок переходу на новий якісний етап реформи), в контексті суспільно-політичних, соціально-економічних і фахових змін (Березівська, 2007).

© Безпалько Богдан, Куцик Руслан, 2026

ISSN 1728-2640 (Print)

Важливе значення має докторська дисертація Л. Березівської "Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ ст.", захищена у 2009 р. У ній дослідниця проаналізувала причини та наслідки реформ (контрреформ), що були реалізовані у сфері шкільної освіти в 1920–1930-х рр. У зазначеному контексті Л. Березівська частково розглянула питання структуризації Народного Комісаріату Освіти та нормативно правову базу, що стосувалася змін в освітній сфері. Хоча вона не зосереджувалася безпосередньо на пропагандистському аспекті, все ж ця робота має важливе значення для нашої теми (Березівська, 2009, с. 275–304).

Більш узагальнювальною за своїм змістом є робота І. Сірополка "Історія освіти в Україні". Автор розглянув загальну структуризацію шкільної системи. Важливо те, що дослідник торкається проблеми ідеологічного наповнення змісту освіти, підкреслюючи важливу роль у цьому комуністичної партії (Сірополко, 2001).

Варто відзначити також роботу В. Борисенка та І. Телегуза "Національна освіта і формування української модерної нації у 1921–1934 роках: європейські тенденції та радянські реалії", видана у 2012 р. (Борисенко, & Телегуз, 2012). Не можемо оминути кандидатської дисертації І. Ніколіної "Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя 20-х – початку 30-х рр. ХХ століття". Її авторка торкалася проблеми структуризації шкільної освіти, її змістового наповнення, зокрема і в контексті реалізації шкільної пропаганди (Ніколіна, 2007). Серед найновіших досліджень варто також згадати і статтю М. Богомолової, що присвячена теоретичним основам і шляхам практичної реалізації системи соціального виховання дітей у контексті Кодексу законів про народну освіту УСРР (Богомолова, 2018).

Отже, аналіз історіографії дає підстави стверджувати, що проблема інституціалізації НКО УСРР у сфері реалізації радянської пропаганди в шкільних закладах 1920-х рр. знайшла лише часткове висвітлення в наукових працях. Дослідники приділяли увагу передусім загальним питанням становлення та реформування освітньої системи, структуризації НКО, впливу суспільно-політичних чинників на його діяльність, а також аналізу джерельної бази, на основі якої вибудовувалася радянська модель школи. Водночас пропагандистський аспект, а саме роль окремих підрозділів Наркомосу у впровадженні марксистсько-ленінської ідеології в навчальний процес, розглядався лише фрагментарно та потребує глибшого спеціального аналізу.

Метою роботи є комплексне розкриття процесу інституціалізації Народного комісаріату освіти УСРР у 1920-х рр. як центрального органу державної влади, що виконував не лише функції організації навчання та виховання молодого покоління, але й поставав ключовим інструментом реалізації радянської ідеологічно-пропагандистської політики в системі шкільної освіти.

Методи

Методологічну основу роботи формують принципи історизму, об'єктивності та системності, а також міждисциплінарний підхід із залученням інституційного, порівняльного та структурно-функціонального методів. Зазначений підхід дав змогу простежити організаційні зміни у структурі Наркомосу, визначити компетенції його провідних підрозділів – Головного комітету соціального виховання дітей (Головсоцвих) і Головного політично-освітнього комітету (Головполітосвіта) – та з'ясувати механізми партійно-державного контролю над освітнім процесом.

Результати

Початки формування НКО сягають грудня 1917 р., коли в Харкові відбувся перший Всеукраїнський з'їзд Рад. На ньому більшовики оголосили про створення радянського робітничо-селянського уряду України – Народного Секретаріату, що утворювався із дванадцяти окремих секретарств. Одне з них відповідало за освітню сферу й отримало назву "Секретаріат народної освіти", керівником якого став Володимир Затонський. Цей орган здійснював управління усіма рівнями освітньо-наукової діяльності – від дошкільного виховання та шкільного навчання до позашкільних закладів і системи вищої освіти (Самандас, 2004, с. 90).

У структурі секретаріату народної освіти діяли окремі відділи, що відповідали за різні напрями: дошкільне виховання, шкільну та позашкільну освіту, соціальне виховання, організаційно-інструкторську роботу, мистецтва й матеріальне забезпечення. Питаннями вищої школи займався спеціально створений науковий центр при цьому секретаріаті (Декрет Раднаркому УСРР…, 1919, арк. 34).

Українська дослідниця Н. Самандас у своїй дисертації "Становлення і розвиток системи державних органів управління освітою в Україні (1917–1941)" наголошує, що на початку своєї діяльності українські радянські органи влади, зокрема ті, що займалися шкільною освітою, орієнтувалися на досвід Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (РСФРР). Авторка підкреслює, що головною метою українського відділу освіти було проведення реформ за зразком російських (Самандас, 2001, с. 91–92). Водночас подальше інституційне оформлення цього органу демонструє прагнення до більшої самостійності в ухваленні рішень.

У цьому контексті варто згадати постанову "Про конструювання комітету народних комісарів", ухвалену Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом (ВУЦВК) 24 квітня 1919 р. Відповідно до неї секретарства були реформовані в народні комісаріати, і секретаріат освіти отримав нову назву – Народний комісаріат освіти (Самандас, 2001, с. 91–92).

З метою подальшої реорганізації й удосконалення управлінських функцій НКО 22 липня 1922 р. створив спеціальну комісію, завданням якої було розроблення "Основного закону з освіти". Уже 22 листопада 1922 р. Президія ВУЦВК ухвалила постанову "Про надання чинності Кодексу законів про народну освіту" (Про надання чинності Кодексу…, 1922, с. 836).

У Кодексі було чітко сформульовано ідеологічну мету радянської освіти та виховання – "визволення працюючих мас з-під ярма духовної неволі, розвиток їхньої свідомості, створення нового покоління людини комуністичного суспільства з психологією колективізму, з кінцевою волею, суспільно-необхідною кваліфікацією та з матеріалістичним світоглядом, побудованім на доконечнім розумінні законів розвитку природи п суспільства" (Кодекс законів про народну освіту…, 1922, с. 850). З огляду на це освіта набувала не лише просвітницького, а й виразно ідеологічного характеру, стаючи дієвим інструментом конструювання нової соціальної реальності.

Реалізація задекларованої мети повністю покладалася на НКО, який у радянській системі мав стати "знаряддям диктатури пролетаріату в справі знищення класового суспільства й утворення нового", а також "провідником засад комунізму й ідейно-організуючого впливу" на широкі маси суспільства з метою "виховання покоління каменярів нового комуністичного суспільства" (Кодекс законів про народну освіту…,1922, с. 850).

ISSN 1728-3817

Отже, НКО мав забезпечити не лише організацію навчально-виховного процесу, а й здійснювати широку ідейно-пропагандистську роботу, спрямовану на ліквідацію залишків так званої "буржуазної свідомості" та утвердження основних комуністичних цінностей. У такий спосіб комісаріат перетворювався на центральний ідеологічний орган, покликаний контролювати та формувати "нову людину" – свідомого будівничого комуністичного суспільства.

У першому розділі Кодексу було подано структуру НКО, яка мала такий вигляд: народний комісар освіти; заступники народного комісара освіти; колегія; секретаріат; фінансово-економічне управління; Головний комітет соціального виховання дітей (Головсоцвих); Головний комітет професійної і спеціально-наукової освіти (Головпрофос); Головний політично-освітній комітет (Головполітосвіта); Державне видавництво; Рада щодо освіти національних меншин (Кодекс законів про народну освіту…, 1922, с. 853). Як бачимо, головні зміни стосувалися лише Центрального управління постачання та Кошторисно-фінансового відділу, які були об'єднані в один підрозділ – фінансово-економічне управління, а також створення Державного видавництва. Щодо структури інших відділів, зокрема й тих, що відповідали за ідеологічно-пропагандистський напрям, новий Кодекс змін не вносив.

Тож перейдімо до аналізу структурних підрозділів, що безпосередньо відповідали за формування ідеологічного компонента освітньої політики та реалізацію радянської пропаганди у шкільних закладах. Провідну роль у цьому процесі відігравали два ключові органи – Головний комітет соціального виховання дітей (Головсоцвих) і Головний політично-освітній комітет (Головполітосвіта).

Відповідно до положень Кодексу, центральним державним органом, що відповідав за дошкільне та шкільне виховання й освіти дітей до 15 років, був Головний комітет соціального виховання дітей (Головсоцвих). До його структури входили три відділи: науково-педагогічний, дитячих закладів та соціально-правової охорони неповнолітніх (Кодекс законів про народну освіту…, 1922, с. 854). Комітет здійснював безпосередньо керівництво процесом соціального виховання, головною метою якого проголошувалося формування "нової людини, органічно пов'язаної з трудовим комуністичним суспільством", шляхом упровадження методу "колективного виховання". Крім того, важливим інформаційним напрямом діяльності Головсоцвиху було видання наукової й науково-популярної літератури, а також контроль за підготовкою та випуском навчальних підручників (Кодекс законів про народну освіту…, 1922, с. 869–870).

Відповідальність за виховання та здійснення політичної пропаганди серед молоді 15–17 років, яка навчалася у професійних школах (найвищій ланці середньої освіти), а також серед дорослого населення, покладали на Головний політично-освітній комітет (Головполітосвіту). Відповідно до положень Кодексу, цей комітет визначався як головний орган, відповідальний за організацію та керування всією державною агітаційно-пропагандистською та політично-освітньою роботою серед дорослого населення (Кодекс законів про народну освіту…, 1922, с. 856–857).

Основною ідеологічною метою політичної освіти та виховання визначалося широке розповсюдження ідей комунізму, насаджування науково-матеріалістичного світогляду, всебічне залучення "працюючих мас" до активної розбудови радянської держави та комуністичного суспільства. Реалізувати поставлену мету передбачалося шляхом організації й використання мережі політично-освітніх закладів у вигляді клубів, селянських будинків, хат-читальнь, екскурсійно-виставкових осередків і музеїв, книгозбірень, курсів, шкіл ліквідації неписьменності, агітпунктів, театрів, видання загально-освітньої, наукової та спеціальної літератури, а також проведення "ударних" політкампаній з актуальних питань побуту, життя і будівництва радянської держави (Кодекс законів про народну освіту…, 1922, с. 912).

Організаційно Головполітосвіта складалася з п'яти структурних підрозділів, кожен із яких виконував окрему функцію в системі радянської пропаганди. Ключовим центром розроблення та реалізації пропагандистських заходів був відділ агітації та пропаганди (Агітпроп): він відповідав за систематичне поширення ідей радянського будівництва, сприяв розвитку мережі політичної самоосвіти та проводив агітаційну роботу серед широких мас населення. Безпосереднє керівництво політичною освітою в навчальних закладах здійснював шкільно-курсовий відділ (Кодекс законів про народну освіту…, 1922, с. 857).

Важливе місце у структурі Головполітосвіти займали відділ мистецтв та фото-кіноуправління, що здійснювали ідеологічний контроль над усіма напрямами культурно-мистецького життя. Мистецтво розглядали як одне з найефективніших знарядь комуністичної пропаганди й агітації, покликане формувати "нову радянську людину". Тож основним завданням цих відділів було "виявлення нового мистецтва", здатного відповідати "потребам, психіці та ідеології працюючих мас", а також сприяти реалізації завдань політичної освіти та зміцненню ідеологічних засад радянської держави (Кодекс законів про народну освіту…, 1922, с. 857, 922). Завершальну ланку Головполітосвіти становило Центральне управління у справах друку. Воно відповідало за державний нагляд і цензуру за виданням і поширенням друкованих творів (Кодекс законів про народну освіту…, 1922, с. 867–868).

Варто зауважити, що формально Головполітосвіта мала адміністративну самостійність, проте як головний державний орган з пропаганди комунізму він перебував під безпосереднім ідеологічним контролем з боку ЦК КП(б)У (Кодекс законів про народну освіту…, 1922, с. 911–912). На практиці це забезпечувало підпорядкування всієї освітньо-пропагандистської роботи партійним завданням.

Отже, Головполітосвіта була не лише адміністративним органом у сфері політичної освіти, а й центральним механізмом ідеологічного впливу радянської влади, що координував пропаганду у школах, культурних установах і засобах масової інформації. Її діяльність стала одним із ключових чинників інституційного оформлення системи радянської пропаганди в УСРР у 1920-х рр.

Важливо простежити й те, як вибудовувалася система управління освітою на місцях. За організацію шкільної справи на регіональному рівні відповідали губернські, повітові, міські та районні відділи народної освіти, які створювали при виконкомах відповідних рад депутатів. Їхні функції охоплювали інспектування та контроль усіх освітніх процесів, за винятком наукової сфери. Показово, що такі відділи перебували в подвійній залежності – підпорядковувалися одночасно НКО і виконкомам місцевих рад (Самандас, 2001, с. 127).

Як і на загальнодержавному, на губернському рівні діяли відповідні комітети соціального виховання (Губсоцвих) і політично-світній (Губполітосвіта), що безпосередньо займалися пропагандою соціалістичного способу життя в регіонах УСРР. Загальну координацію цих підрозділів забезпечував губернський відділ народної освіти (Губвідно), (Кодекс законів про народну освіту…, 1922, с. 858). Структура місцевих відділів виразно відображає

значення, яке більшовицька влада надавала інформаційно-ідеологічній політиці в системі управління освітою.

Ключовими функціями повітових відділів освіти було здійснення контролю за виконанням декретів і розпоряджень НКО, а також організацію соціального виховання з виразним ідеологічним змістом. Крім того, ці відділи готували звіти про стан освіти та передавали їх на розгляд губернським установам. До їхніх завдань також належало проведення регіональних з'їздів учителів, складання кошторисів і ведення статистики, що відображала освітню ситуацію в повітах (Положення про відділи Наркомосу…, 1919, арк. 30–30 зв.). Усе це слугувало не лише адміністративним цілям, а й механізмом моніторингу та корекції ідеологічного впливу школи на місцевому рівні.

Аналізуючи організацію роботи шкіл на місцях, варто підкреслити, що провідну роль у їхньому управлінні відігравала педагогічна рада. До її складу входили голова, заступник, секретар, а також учні старших класів, чисельність яких становила третину від кількості вчителів (Декрети і постанови Тимчасового робітничо-селянського уряду України…, 1922, арк. 14–14 зв.). Залучення школярів до управлінських процесів мало на меті сформувати у них почуття відповідальності та водночас виховати майбутніх кадрів, здатних у перспективі зайняти керівні позиції в системі освіти.

У 1924 р. при НКО почали діяти губернські методичні бюро, що виконували функції дорадчих структур для місцевих відділів НКО. До їхніх завдань належала організація підвищення кваліфікації педагогів, розроблення уніфікованих методичних підходів у навчанні, складання освітніх програм і затвердження шкільних навчальних планів. Керівництво роботою бюро здійснював завідувач відділу освіти, якому допомагали заступники та фахівці з ключових напрямів. Варто підкреслити, що у складі методичних бюро існували спеціальні посади, відповідальні за пропаганду: голова агітвідділу та голова культвідділу союзу працівників освіти. До їхньої діяльності також долучалися представники російського комуністичного союзу молоді й національних меншин (Самандас, 2001, с. 136–137).

Поряд із методичними бюро, у 1924 р. були створені також центральні, губернські й окружні комісії, покликані сприяти НКО в організації шкільного навчання. Їхнє виникнення було зумовлене ухваленням у липні того ж року постанови "Про проведення загального навчання", яка вимагала суттєвого розширення мережі шкіл і збільшення кількості учнів. У структурі кожної комісії діяв відділ соціального виховання, що відповідав за формування соціалістичного світогляду серед школярів. Центральна комісія займалася розглядом загальноукраїнських проєктів щодо будівництва шкільної мережі, її фінансування та планування статистичних досліджень. Губернські комісії виконували аналогічні функції на своєму рівні, тоді як окружні зосереджувалися на питаннях створення та утримання шкіл у межах окремих районів (Обіжники Наркомосу УСРР…, 1924, арк. 103–104).

Подальші зміни в структурі НКО припали на 1925 рік, коли ЦВК та РНК УСРР ухвалили рішення про реорганізацію його центрального апарату. Згідно з постановою від 1 квітня 1925 р. комітети соціального виховання, професійної та спеціально-наукової освіти, головний політично-освітній комітет, як органи колегіального керування справами народної освіти, скасовувалися. Натомість з кожної галузі були організовані так звані управління, де керівництво реалізовувалося не колегіальним шляхом а одноосібно – завідувачами. Вони були підпорядковані безпосередньо народному комісару освіти. Для попередньої підготовки та розроблення окремих справ завідувачі управлінь своїм розпорядженням могли створювати комісії та наради, що допомагали розробляти постанови. Однак прийнятими вони вважалися лише тоді, коли їх затверджував народний комісар освіти або колегія НКО (Про реорганізацію Народного комісаріату освіти УСРР, 1925, с. 376–377).

Реорганізація центрального апарату Наркомосу 1925 р. стала одним із визначальних етапів у процесі посилення централізації управління освітньою сферою. Скасування комітетів як колегіальних органів і перехід до системи управлінь на чолі із завідувачами означали відмову від принципу колективного прийняття рішень на користь одноосібного керівництва. Така зміна істотно зміцнила вертикаль влади, оскільки завідувачі управлінь були безпосередньо підпорядковані народному комісару освіти, що перетворювало його на центральну фігуру в механізмі ухвалення рішень. Попри збереження дорадчих інструментів у вигляді комісій і нарад, остаточне затвердження рішень залежало виключно від народного комісара або колегії НКО. Унаслідок цього управлінська структура набула чіткішої ієрархії, що створювало сприятливі умови для подальшої концентрації влади в освітній сфері та забезпечення її політико-ідеологічного контролю.

Дискусія і висновки

Отже, формування структурних підрозділів НКО УСРР у 1920-х рр. проходило поетапно та відображало прагнення радянської влади встановити суворий контроль над усією системою шкільної освіти. Особливе значення відводили ідеологічному та пропагандистському аспектам. Прийняття Кодексу законів про народну освіту 1922 р. стало ключовим етапом у процесі інституціоналізації радянської системи освіти та пропаганди в УСРР. Документ не лише унормував організаційну структуру НКО а й закріпив ідеологічну функцію освіти як інструменту формування "нової людини" – свідомого будівничого комуністичного суспільства. Створення й діяльність таких органів, як Головсоцвих і Головполітосвіта, забезпечили поєднання навчально-виховних завдань із цілеспрямованим ідеологічним впливом на суспільство. Головсоцвих формував основи колективістського виховання дітей, тоді як Головполітосвіта координувала масштабну систему політичної освіти та пропаганди серед молоді й дорослого населення, охоплюючи культурну, мистецьку та видавничу сфери.

Важливе місце займали місцеві органи влади, які перебували в подвійній залежності від НКО та місцевих рад. Виконуючи роль посередників між центром і школами, вони були ключовою ланкою реалізації державної освітньо-ідеологічної політики. Упровадження педагогічних рад, методичних бюро та комісій із соціального виховання свідчило про прагнення більшовицької влади створити не лише ефективну систему управління, а й потужний механізм ідеологічного впливу на педагогічне середовище та учнів.

Реформа 1925 р., що ліквідувала комітети й замінила їхнє управліннями з одноосібним керівництвом, завершила процес інституціалізації й адміністративної централізації, надавши системі народної освіти рис тоталітарної керованості. З огляду на це НКО остаточно перетворився на ключовий ідеологічний інститут, що забезпечував реалізацію державної політики у сфері виховання, пропаганди та формування "нової людини" в дусі комуністичної доктрини.

Внесок авторів: Богдан Безпалько – розроблення ідеї, збір й обробка матеріалу, написання оригінальної чернетки статті; Руслан Куцик – концептуалізація, методологія, перегляд і редагування.

Джерела фінансування. Автори заявляють про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

Березівська, Л. (2007). Розробка Наркомосом УСРР системи шкільної освіти та її апробація в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних детермінант (1920–1924). *Історико-педагогічний альманах*, 1, 12–29.

Березівська, Л. (2009). *Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті)* [Дис д-ра пед. наук]. Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

Богомолова, М. (2018). Соціальне виховання дітей крізь призму Кодексу законів про народну освіту УСРР (листопад 1922 р.). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*, 2(93), 34–38.

Борисенко, В., & Телегуз, І. (2012). *Національна освіта і формування української модерної нації у 1921–1934 роках: європейські тенденції та радянські реалії*. Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова.

Декрет Раднаркому УСРР про правила проведення ревізії державних установ України Наркоматом державного контролю. Положення про відділи Наркомосу УСРР, доповіді та доповідні записки завідуючих відділів Наркомосу про роботу в 1919 р. (1919). Ф. 166 "Міністерство освіти і науки України, м. Київ" (Оп. 1, Спр. 14, Арк. 34), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ, Україна.

Декрети і постанови Тимчасового робітничо-селянського уряду України, Раднаркому і Наркомосу УСРР про організацію і розвиток культурно-освітньої роботи на Україні. (1922). Ф. 166 "Міністерство освіти і науки України, м. Київ" (Оп. 1, Спр. 10, Арк. 14), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ, Україна.

Кодекс законів про народну освіту УСРР. (1922). *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України,* 49, 850–944.

Ніколіна, І. (2007). *Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя 20-х – початку 30-х рр. XX століття* [Дис. канд. іст. наук]. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

Обіжники Наркомосу УСРР по керівництву роботою підлеглих йому установ та губернських відділів наросвіти. (1924). Ф. 166 "Міністерство освіти і науки України, м. Київ" (Оп. 4, Спр. 24, Арк. 103–104), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ, Україна.

Положення про відділи Наркомосу та місцеві відділи народної освіти. Інструкції Наркомосу УСРР про організацію губернських повітових і районних відділів народної освіти. Звіти шкільного і позашкільного підвідділів Наркомосу про їх роботу за І-ше півріччя 1919 р. (1919). Ф. 166 "Міністерство освіти і науки України, м. Київ" (Оп. 1, Спр. 148, Арк. 30), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ, Україна.

Про надання чинності Кодексу законів про народну освіту. Ст. 729. Постанова Всеукраїнського центрального виконавчого комітету. (1922). *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України,* 49, 836.

Про реорганізацію Народного комісаріату освіти УСРР. Ст. 142. Постанова Всеукраїнського центрального виконавчого комітету й Ради народних комісарів УСРР. (1925). *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України,* 20, 376–377.

Самандас, Н. (2001). *Становлення і розвиток системи державних органів управління освітою в Україні (1917–1941 рр.)* [Дис. канд. наук з державне управління]. Українська академія державного управління при Президентові України.

Сірополко, С. (2001). *Історія освіти в Україні*. Наукова думка.

References

Berezivska, L. (2007). Development of the school education system by the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR and its testing in the context of socio-economic and political determinants (1920–1924). *Historical and pedagogical almanac*, 1, 12–29 [in Ukrainian].

Berezivska, L. (2009). *Organizational and pedagogical principles of school education reform in Ukraine in the 20th century* [Doctoral dissertation]. Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

Bohomolova, M. (2018). Social education of children through the prism of the Code of Laws on Public Education of the Ukrainian SSR (November 1922). *Visnyk of Zhytomyr State University named after Ivan Franko. Pedagogical Sciences*, 2(93), 34–38 [in Ukrainian].

Borysenko, V., & Teleguz, I. (2012). *National education and the formation of the Ukrainian modern nation in 1921–1934: European trends and Soviet realities*. Vydavnytstvo NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

Circulars of the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR on the Supervision of Subordinate Institutions and Provincial Departments of Public Education. (1924). F. 166 "Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv" (Op. 4, Spr. 24, Ark. 103–104), Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

Code of Laws on Public Education of the Ukrainian SSR. (1922). *The collection of the decrees and regulations of the Labor and Peasant Administration of Ukraine,* 49, 850–944 [in Ukrainian].

Decree of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR on the Rules for Conducting Audits of State Institutions of Ukraine by the People's Commissariat of State Control. Regulations on the Departments of the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR; Reports and Memoranda of the Heads of Its Departments on Their Work in 1919. (1919). F. 166 "Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv" (Op. 1, Spr. 14, Ark. 34), Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

Decrees and Resolutions of the Provisional Workers' and Peasants' Government of Ukraine, the Council of People's Commissars, and the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR on the Organization and Development of Cultural and Educational Work in Ukraine. (1922). F. 166 "Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv" (Op. 1, Spr. 10, Ark. 14), Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

Nikolina, I. (2007). *General education school of Ukraine in the context of socio-political life of the 1920s–early 1930s* [Candidate dissertation]. Chernivtsi National University named after Yurii Fedkovycha, Chernivtsi [in Ukrainian].

On the entry into force of the Code of Laws on Public Education. Article 729. Decree of the All-Ukrainian Central Executive Committee. (1922). *The collection of the decrees and regulations of the Labor and Peasant Administration of Ukraine*, 49, 836 [in Ukrainian].

On the reorganization of the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR. Article 142. Decree of the All-Ukrainian Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR. (1925). *The collection of the decrees and regulations of the Labor and Peasant Administration of Ukraine,* 20, 376–377 [in Ukrainian].

Regulations on the Departments of the People's Commissariat of Education and Local Departments of Public Education. Instructions of the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR on the Organization of Provincial, County, and District Departments of Public Education. Reports of the School and Extracurricular Subdepartments of the Commissariat on Their Activities for the First Half of 1919. (1919). F. 166 "Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv" (Op. 1, Spr. 148, Ark. 30), Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

Samandas, N. (2001). Formation and development of the system of state education management bodies in Ukraine (1917–1941) [Candidate dissertation]. Ukrainian Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

Siropolko, S. (2001). *History of education in Ukraine*. Naukova Dumka [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 21.02.26
Прорецензовано / Revised: 06.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 22.05.26
Опубліковано / Published: 20.10.26

Bohdan BEZPALKO, PhD (Hist.), Senior Lecturer
ORCID ID: 0000-0002-6081-2428
e-mail: b.bezpalko@kubg.edu.ua
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, Ukraine

Ruslan KUTSYK, PhD (Hist.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-5631-9385
e-mail: r.kutsyk@kubg.edu.ua
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, Ukraine

THE INSTITUTIONALIZATION OF THE PEOPLE'S COMMISSARIAT OF EDUCATION OF THE UKRAINIAN SSR IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING SOVIET IDEOLOGICAL AND PROPAGANDA POLICY IN THE SCHOOL EDUCATION SYSTEM OF THE 1920S

B a c k g r o u n d . ***The purpose of this study is to comprehensively examine the process of institutionalization of the People's Commissariat of Education (Narkomos) of the Ukrainian SSR in the 1920s as a central state authority that not only organized education and upbringing of the younger generation but also served as a key instrument for implementing Soviet ideological and propaganda policies within the school system.***

ISSN 1728-2640 (Print)

M e t h o d s . ***The methodological framework of the study is based on the principles of historicism, objectivity, and systemic analysis, as well as an interdisciplinary approach employing institutional, historical-comparative, and structural-functional methods. This approach made it possible to trace organizational transformations within the structure of Narkomos, define the competencies of its main departments – the Main Committee for the Social Upbringing of Children (Holovsotsvykh) and the Main Political and Educational Committee (Holovpolitprosvita) and reveal the mechanisms of party-state control over the educational process.***

R e s u l t s . ***The study found that the adoption of the Code of Laws on Public Education in 1922 consolidated the ideological function of schooling as a tool for shaping the communist worldview. Holovsotsvykh was responsible for organizing the social upbringing of children on collectivist principles, while Holovpolitprosvita coordinated an extensive system of political education and propaganda among youth and adults, encompassing cultural, artistic, and publishing activities. Local branches of Narkomos represented by district education departments, methodological bureaus, and pedagogical councils played a crucial role in implementing propaganda policies at the regional level, acting as intermediaries between the central administration and schools and ensuring the application of ideological directives in educational practice. The 1925 reorganization of Narkomos, which abolished collegial committees and established single-person leadership, marked the final stage of centralization, subordinating the educational system entirely to the political objectives of the Soviet state.***

C o n c l u s i o n s . ***The institutionalization of Narkomos of the Ukrainian SSR in the 1920s demonstrated the gradual formation of a centralized education management system aimed not only at organizing the educational process but primarily at implementing Soviet ideological and propaganda policy. The adoption of the Code of Laws on Public Education in 1922 formalized the structure of Narkomos and established its role as an instrument for creating the "new person". The main institutions responsible for propagandistic work in education were Holovsotsvykh and Holovpolitprosvita. The completion of administrative centralization in 1925 gave the public education system a totalitarian character, transforming Narkomos into a leading ideological institution of Soviet power.***

K e y w o r d s : ***People's Commissariat of Education, Ukrainian SSR, Holovsotsvykh, Holovpolitosvita, school education, social upbringing, political education, Soviet ideology, Soviet propaganda.***

Декларація про генеративний штучний інтелект та технології, що використовують штучний інтелект. Під час підготовки цієї статті автори не використовували інструменти штучного інтелекту.

Declaration of Generative AI and AI-Assisted Technologies. During the preparation of this work, the authors did not use artificial intelligence tools.

Етична декларація. Дослідження є теоретичним аналізом відкритих джерел і не передбачає безпосередньої взаємодії з людьми чи тваринами. Відповідно, отримання спеціального етичного висновку для такого типу дослідження не потрібно.

Ethical Statement. This study is a theoretical analysis of public sources and does not involve direct interaction with humans or animals. Accordingly, formal ethical approval was not required for this type of research.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; або в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.